

DET ETISKE RÅD 2008

Dilemmaer i livet

I 2008 var Det Etiske Råds arbejde præget af etiske dilemmaer knyttet til menneskets krop. Årets resultater omfatter således blandt andet en redegørelse om organdonation, et undervisningshæfte om "Mærker for livet" (tatoering, piercing og omskæring) og en udtalelse om rugemoderskab. *Læs mere på www.etiskraad.dk*

- 3 Det Ethiske Råd i 2008
- 4 Organdonation - kroppen som genbrug
- 10 "Mærker for livet" - kroppen som signal
- 14 Menneske, maskine og dyr - kroppen som artsgrænse
- 18 Rugemoderskab - kroppen til låns
- 21 Oversigt over Det Ethiske Råds aktiviteter i 2008
- 22 Etik i cyberspace
- 24 Medlemmer af Det Ethiske Råd 2008

DET ETISKE RÅD I 2008

KROP. MIN KROP. DIN KROP. Menneskets krop er en mærkværdig størrelse. Som mennesker er vi på en måde ikke andet end vores krop, eller vi er fuldt og helt vores krop. Og så alligevel er vi meget mere. Vi kan bruge vores krop som redskab, som udtryksmiddel. Ja, kroppen er noget, der er med i alt, vi har tilovers for hinanden: når vi hjælper, når vi kommunikerer, når vi udstiller hinanden, når vi skammer os, når vi er vrede, når glæden bruser frem, når vi elsker, når sorgen overmander os, og et utal flere ting.

Kort sagt er kroppen tosidet, for vi er vores krop helt og aldeles, men vi har også vores krop som et redskab, vi kan forholde os mere eller mindre bevidst til. Krop som noget, vi er, og som noget, vi har, løber som en rød tråd igennem Det Etiske Råds arbejde i 2008. Det er ikke underligt, for det er Det Etiske Råds eksistensberettigelse at kortlægge dilemmaer og undersøge, hvad vi som individer og samfund bør åbne eller lukke for, når teknologi skaber nye handlemuligheder i hjertet af livet, biologien og kroppen.

I 2008 havde Det Etiske Råd fokus på følgende temaer:

- Først og mest var den etiske diskussion af organ-donation en vigtig og interessant opgave for

Rådet: Kroppen eller dele af kroppen som noget, der kan fortsætte ved i døden at gives videre til en anden, som derfor kan leve videre eller leve bedre. Rådet satte i 2008 mange kræfter ind på at levere et udførligt diskussionsgrundlag for beslutninger om de rammer, samfundet bør tilvejebringe for at muliggøre organdonation som en etisk tryk behandlingsform. Organdonation er derfor hovedhistorien i denne årsberetning.

- Sammen med Børnerådet rullede Det Etiske Råd en debat ud i landets grundskoler om aldersbestemmelser for tatovering, piercing og omskæring af drenge, eller *"Mærker for livet"*. Kroppen som et medium til at signalere egne eller andres værdier, tilhørsforhold og identitet. *"Mærker for livet"* var en del af Det Etiske Råds undervisnings- og demokratiprojekt *Etisk Forum for Unge*, der gennemføres hvert andet år, i år for femte gang.
- Kroppen markerer vores tilhørsforhold til mennesket som art. Men også denne biologiske grænse er måske under forandring: Folketingets politikere bad i 2008 Rådet om at arrangere en konference om forskning i kimærer, det vil sige blandinger af dyr og mennesker. Og måske er grænsen mellem

menneske og maskine heller ikke fast. Det diskuterede Rådet i biografier over hele landet i forbindelse med visning af dokumentarfilmen *"Mechanical Love"* af Phie Ambo.

- Endelig kan man som kvinde låne sin krop ud, hvis man vælger at blive rugemor for en anden kvinde, der ikke selv kan gennemføre en graviditet. Det Etiske Råd bidrog i begyndelsen af året med en etisk analyse af rugemoderskab, og det skete som led i den offentlige debat foranlediget af en dokumentarfilm om emnet.

Hvilke etiske dilemmaer kan vi løbe ind i, når vi bruger kroppen til hjælp for andre eller som et medium for vores identitet? Sat på spidsen var det netop dette spørgsmål, som Det Etiske Råd på mangfoldige måder hjalp samfundet med at forholde sig til i 2008. Det kan du læse meget mere om i denne årsberetning.

God læselyst!

Peder Agger
Formand

Lise Wied Kirkegaard
Sekretariatschef

ORGANDONATION
- *kroppen som genbrug*

Organdonation er et spørgsmål om liv og død. Det handler om den enes død og den andens liv: den, der ulykkeligvis ender som hjernedød, og den patient, der kan få nyt liv ved hjælp af den hjernedødes organer. Den etiske debat er i mellemrummet mellem den, der dør og de, der kan leve videre: Og det er ikke mindst de pårørende til den hjernedøde, der med alle følelser udenpå kroppen kastes ud i dette mellemrum.

DEN VÆRDIGE DØD

ELISABETH DONS CHRISTENSEN er medlem af Det Etiske Råd og til daglig biskop i Ribe. Hun har deltaget i Det Etiske Råds arbejdsgruppe om organdonation. Hun peger på, at et dødsfald bliver ved med at have stor eksistentiel betydning for de pårørende i resten af deres liv: "Altså, spørg alle, der har været igennem sådan noget: Efter 30 år kan de sige nøjagtigt, hvad der skete, hvem der havde hvad på, hvem der sagde hvad og præcist, hvordan de sad.

Det sidder dybt, og det gør det også på min egen nethinde med de dødsfald, jeg har haft tæt på".

Derfor er en værdig død for Elisabeth Dons Christensen også bestemt af den omsorg, som hospitalsvæsnet og det omgivende samfund er i stand til at vise: "Den værdige død er jo ikke bare det, at man ikke ender sit liv som handicappet, den værdige død er også, at nogen sørger for, at vi kommer værdigt igennem det, sådan at vi kan holde ud at tænke tilbage på det, når vi sidder der med håret i postkassen de næste 30 år efter, for det gør man: døden og afskeden bliver ved med at være der for de pårørende".

OPLEVELSEN AF ORGANDONATION

ANJA MARIE BORNØ JENSEN er antropolog og er lige nu i gang med det første større forskningsprojekt i Danmark, der undersøger de pårørendes oplevelse og bearbejdelse af organdonation. Hun fortæller, at det generelt er sådan, at selve beslutningen om organdonation fylder mindre i erindringen om tabet hos pårørende, som faktisk kendte den hjernedødes egen indstilling til at være organdonor: "Hvis de pårørende baserer det på samtaler eller viden om afdødes holdning dengang, der ikke var

noget i vejen, så fylder beslutningen om organdonation faktisk ikke særligt meget. Selvom familierne kan have en umiddelbar utryghed ved organdonation, fordi det er ukendt for dem, så bliver hensynet til afdødes vilje et holdepunkt, når den er kendt".

Det forholder sig som regel anderledes for de pårørende, der ikke kendte til afdødes holdning til organdonation. Her fylder beslutningen om organdonation mere i erindringen, fordi de har været udsat for, at de i en meget svær situation skal finde nogle logikker, der kan støtte op om deres beslutning for eller imod organdonation. Anja Marie Bornø Jensens samtaler med pårørende viser, at det er meget forskelligt, hvad de støtter sig til i denne situation. Nogle prøver at forbinde afdødes hjælpsomhed i

levende live med det meningsfulde i, at han eller hun også hjælper med at donere organer i døden, mens andre nærmest tænker det som en slags forpligtelse: De peger på, at de nu må være med til at give et organ, hvis de også ville ønske at modtage et organ i en situation, hvor det var dem selv eller pårørende, der fik behov for et rask organ.

Ifølge Anja Marie Bornø Jensen skal man ikke beskytte de pårørende mod denne "forhandling" og beslutningsproces i de tilfælde, hvor de ikke ved klart besked om afdødes holdning: "Som jeg oplever det, er det netop de processer, de logikker, eller de forhandlinger, der giver mening for familien efterfølgende: Altså, det er en beslutning, som de pårørende har taget og er nået frem til i fællesskab, uanset om det er et ja eller nej. Ud fra min forskning mener jeg at kunne lytte mig til, at det aldrig må blive en selvfølge at være organdonor. For så udelukker man familiodynamikkerne og det individuelle valg".

GODE RAMMER FOR DE PÅRØRENDE

Det Ethiske Råds redegørelse om organdonation fra december 2008 lægger vægt på, at der bør tilbydes ordentlige rammer for de pårørende i den situation, hvor de både skal håndtere chokket, sorgen og

beslutningen om organdonation. Rådets anbefalinger går hånd i hånd med de erfaringer, som Anja Marie Bornø Jensen har opsamlet gennem samtaler med pårørende, der har oplevet organdonation: "Jeg kan tydeligt høre på familiernes historier, om de har haft et forløb på intensivafdelingen, hvor de mærkede, at der både var tid og ressourcer til dem, eller om de sad på gangen, fordi der i forvejen var 20 mennesker i det lille rum for pårørende".

De gode rammer er både af hensyn til de pårørende og af hensyn til, at der ikke opstår skepsis om organdonation af forkerte grunde. Bitterhed fra et forløb med utilstrækkelige rammer smitter tydeligt af på oplevelsen af organdonation. Anja Marie Bornø Jensen oplever, at enkelte pårørende erindrer organdonationen som en begivenhed, hvor de møder et "system, der bare skal bruge organerne, og derfor kan nogle familier føle, at de ikke får sagt ordentligt farvel".

Et ordentligt farvel er præcis, hvad det handler om – også for Det Ethiske Råd. I Rådets redegørelse er alle medlemmer af Rådet enige om anbefalinger, der har til formål at sikre mulighederne for et ordentligt, værdigt farvel. Det Ethiske Råd peger på to afgørende ting:

For det første er der et behov for, at samfundet informerer og debatterer om hjernedøds-kriteriet og om de særlige omstændigheder for døden og afskeden, der er forbundet med organdonation. Debatten, informationen og tankerne er nødt til at fylde noget blandt mennesker også på alle mulige andre tidspunkter, end når tragedien er sket og man som pårørende befinder sig i kaos.

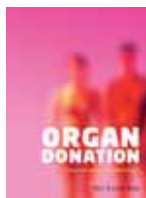
For det andet er der behov for, at der skabes trygge fysiske og omsorgsmæssige rammer for de pårørende i selve situationen. Herunder mener Det Ethiske Råd, det bør overvejes at lave rituallignende markeringer af hjernedøden – noget, der vil kunne hjælpe de pårørende til at håndtere det forhold, at de siger farvel til én, der stadig trækker vejret og derfor kan opleves som levende eller døende mere end som egentligt død. For Anja Marie Bornø Jensen er tanken om en tydeligere markering af dødstidspunktet også oplagt: "Familierne leder utroligt meget efter signaler i rummet, de suger alt til sig, og som det er nu, markerer vi ofte døden efter organudtagningen. Man kunne godt markere hjernedøden inden organudtagningen med en blomst, et elektronisk lys, eller ved, at familien holder 30 sekunders stilhed sammen med nærmeste sygeplejer-

ske og læge. Det er forskelligt, hvad der vil fungere for den enkelte familie, og det er mit indtryk, at personalet er gode til at imødekomme familiernes forskellige behov omkring afskeden. Men jeg kan nogle gange godt undre mig over, at der ikke er større markering af dødstidspunktet for hjernedøden”.

DET NY LIV

Organdonationens etik er i mellemrummet mellem den, der dør og de, der kan leve videre. De, der lever videre, er de pårørende. De, der lever videre med væsentligt bedre helbred, er dem, som organdonation overhovedet er til for: dem, der er syge og som har behov for et rask organ. En tryggere situation for de pårørende fremmer organsyge menneskers muligheder for behandling, fordi færre pårørende vil afvise organdonation, hvis det foregår under vilkår, som de pårørende har mulighed for eksistentielt og følelsesmæssigt at rumme.

ORGANDONATION

ETISKE OVERVEJELSER OG ANBEFALINGER
DET ETISKE RÅD, DECEMBER 2008

ANJA HOLM er 36 år og læser til sygeplejerske. Hun kom første gang i dialyse som 12-årig, efter at hendes nyrer var begyndt at fungere dårligt som følge af en bindevævslidelse. Anja Holm har siden dengang prøvet begge verdner – både livet som dialysepatient og livet som nyretransplanteret. Hun er transplanteret fem gange – første gang, da hun var 15 år gammel. Efter at hjemmedialyse blev en mulighed, er det ikke det praktiske besvær, der for Anja Holm er den største forskel på livet med dialyse og livet med “en andens nyre” – det er snarere følelsen af at have et socialt og mentalt overskud på linje med andre mennesker omkring hende. Om sin første tid i dialyse, mens hun var teenager, fortæller hun: “Jeg forsøgte bare at holde trit med unge mennesker på min egen alder. Det krævede virkelig mange kræfter. Når jeg cyklede til byen, havde jeg kramper hele tiden, så jeg måtte stoppe hvert minut for at strække benene ud. Jeg husker også, når jeg stod i Netto og måtte bøje mig forover, fordi jeg fik stjerner for øjnene”.

Anja Holm fortæller, at den slags naturligvis bliver rutine, især fordi hun allerede i barndommen blev vant til, at sådan var det bare. Men efter operationen oplevede hun den store forskel på livet i dialyse, som var blevet rutine, og hendes ny liv som nyretransplanteret: “Da jeg kom tilbage, kunne jeg se en mega forskel, virkelig. For når man er i dialyse kan man ikke tænke ordentligt, og man kan ikke overskue ting. Jeg kunne ikke huske ord, og jeg følte mig dum og uintelligent, fordi jeg manglede ord hele tiden”.

Anja Holm ventede et års tid efter den seneste nyretransplantation for at se, om nyren ville holde. Det gjorde den, og så begyndte hun på sygeplejerskestudiet. Hun føler, at hun lever et fuldstændigt normalt liv sammen med sine venner på studiet, sammen med sin kæreste og sammen med sin familie. Anja Holm er dermed et af de mange eksempler på, at hensynet til den hjernedødes pårørende, som står i en følelsesmæssigt kaotisk situation, også samtidigt er et hensyn til de mennesker, der får afgørende gavn af organet.

THOMAS G. JENSEN

LOTTE HVAS

DET ETISKE RÅD OM SAMTYKKEREGLER

JA til formodet samtykke:

THOMAS G. JENSEN, medlem af Det Etiske Råd, går ind for formodet samtykke – det vil sige, at alle borgere er organdonorer, med mindre de melder fra.

“Jeg tror, at hvis vi havde formodet samtykke, ville der være flere donorer og flere organer, der kunne bruges til donation. Jeg har også den overbevisning, at færre pårørende vil sige nej i den situation, hvor de bliver spurgt, om det er i orden at bruge et organ. Hvis samfundet melder ud, at der er så gode grunde til at være donor, at man faktisk går ud fra, at alle er donorer, med mindre de melder fra – så vil det i sig selv betyde, at mange pårørende ikke vil sige nej”.

NEJ til formodet samtykke:

LOTTE HVAS, medlem af Det Etiske Råd, går ind for at bevare det informerede samtykke – det vil sige, at man kun kan være organdonor, hvis man selv har taget aktivt stilling.

“Jeg mener, det er snyd, hvis man uden videre går ud fra, at en person, der ikke har taget aktivt stilling, faktisk går ind for organdonation. Det svarer lidt til bogklubber, hvor man skal melde fra, hvis man ikke vil have bogen. Jeg går derimod ud fra, at et menneske, der ikke har meldt sig som organdonor, faktisk er i tvivl. Derfor mener jeg, det er bedst, at mennesker selv tager aktivt stilling til organdonation”.

Stemmer fra de pårørende

Pernille Schoor mistede sin mor:

“Det første, jeg tænkte var, at nu kan jeg i hvert fald ikke begynde at skribe af sorg, når der nu ligger tre andre inde på stuen. Så ville jeg da få dem til at føle, at “tænk nu, hvis jeg også dør”. Så man står jo bare dér lige så stille...”.

“Det hele er ikke så enkelt, når man står overfor en person, der ser ud som om, hun sover. For hun trækker jo vejret og det ene og det andet, og det er jo de ting, vi forbinder med at leve. At være i live, det er, at man trækker vejret”.

Lea Hansen mistede sin far:

“Jeg var rigtig glad for, at han var organdonor. Det er noget af det man fortæller, hvis man fortæller hele historien, at han var organdonor, og han gav sine organer til seks forskellige mennesker, som i dag er raske. Det synes jeg da er vildt værdigt at tage med sig i graven, og jeg har det godt med det”.

Anne Birthe Bo Hansen mistede sin mand:

“Jeg har savnet en dyberegående debat og diskussion. For at sige ja eller nej, det kræver, at man bliver orienteret om, hvad det reelt er, du siger ja til. Lad os få lidt flere nuancer på. Det er ikke en vaskepulverreklame, det her. Noget af det, der bliver tilbage efter sådan et forløb, nu, det er det, jeg kalder turen på dødsgangen, hvor de triller af sted med ham. Det er et af de billeder, der aldrig vi forsvinde fra min nethinde, så den del synes jeg, man bliver nødt til at få en diskussion om”.

DET UTROLIGE VED ORGANDONATION

GUNNA CHRISTIANSEN er medlem af Det Ethiske Råd og har fungeret som formand for den arbejdsgruppe, der har udarbejdet Det Ethiske Råds redegørelse om organdonation. Som læge havde Gunna Christiansen vagt den 18. april 1964, hvor man på Århus Kommunehospital foretog den første nyretransplantation i Danmark. Siden dengang har hun fulgt området med stor interesse: "Det er altså utroligt. Man kan ikke lade være med at være lidt begejstret. For det er ofte relativt unge mennesker, der får organsvigtene, og med en organtransplantation kan de næsten totalt helbredes", siger Gunna Christiansen.

PÅ DEN ENE SIDE kan man hjælpe nogle syge mennesker, der har behov for raske organer. På den anden side bliver de pårørende udsat for vanskelige beslutninger og der skabes svært forståelige forandringer omkring dødsprocessen. Hvad er det, der for dig får vægtskålen til at tippe så klart i retning af patienterne?

"Det er fordi behandlingsresultaterne er så fantastisk gode i rigtig, rigtig mange af tilfældene. Der er nogle få patienter, der dør umiddelbart efter operationen, og der er nogle få organer, der bliver afstødt. Men det er færre og færre, fordi man bliver dygtigere og dygtigere til at undertrykke patienternes immunsystem.

Hvis man så ser på de pårørende, så synes jeg, det må være den mest forfærdelige situation at være i: at blive kaldt op til at få at vide, at ens pårørende er hjernedød og få stillet spørgsmålet. Det er derfor, jeg synes, det er så vigtigt, at man selv tager stilling, mens man kan.

Så det er ikke sådan, at jeg siger, at for enhver pris skal vi bare have organer. Jeg siger, det skal være på en ordentlig måde. Det kræver meget mere informa-

GUNNA CHRISTIANSEN

tion, end der er givet indtil videre, for der er ikke ret mange, der kan forstå begrebet hjernedød. Der er rigtig mange, der overordnet set går ind for, at man laver transplantationer. Alle ved, at det kræver, at der er nogle, der er døde. De fleste ved også, at det hedder hjernedøds kriteriet, men helt præcis hvad det indebærer, og helt præcis, hvad man skal tage stilling til, det tror jeg, at folk fortrænger."

MÆRKER FOR LIVET

- kroppen som signal

Menneskets krop er ikke kun en fysisk genstand. Kroppen er også et signal, der er åbent for andres fortolkning. Den er vævet ind i sociale og kulturelle sammenhænge, hvor det hvirvler med betydninger, og det er ofte selve kroppen, der bærer rundt på signalerne om, hvem man er, hvad man tror på og hvem man hænger ud med. Sådan har det altid været, og sådan er det i alle kulturer fra sumobrydere i Japan til jakkesættene i Wall Street, fra oldtidsmenneskets kropsdekorationer til vore dages tatoveringer og piercing.

MÆRKER FOR LIVET

DET ETISKE RÅD OG BØRNERÅDET skabte i 2008 offentlig debat om og opmærksomhed på kropslige signaler – nemlig omskæring af drenge, tatovering og piercing. Et kropsligt signal giver især anledning til etisk diskussion, hvis det indebærer et uomgørligt indgreb, eller hvis det indebærer risici for sundhedsmæssige eller sociale konsekvenser, som individet ikke er modent nok til at overskue.

Omskæring af drenge er et "mærke for livet", der besluttes af forældrene, og som barnet ikke senere i livet kan slette fra sin krop. Derfor rejser omskæring af drenge vigtige etiske spørgsmål. Tatoveringer og piercing kan have alvorlige konsekvenser, som unge ikke kan overskue og måske bør beskyttes imod. Derfor er der også etiske dilemmaer i tatovering og piercing.

INDIVID OG FÆLLESSKAB

Hvad er sammenhængen mellem omskæring af drenge, tatovering og piercing? Den røde tråd er, at det er indgreb, der giver grobund for samfundsdebat og etisk eftertanke om forholdet mellem individ og fællesskab.

Omskæring af drenge: Hvilket råderum bør individet have over for de kulturelle eller religiøse fællesskaber, som individet fødes ind i? Det er uden tvivl ofte meget værdifuldt for mennesket at være rodfæstet i en tradition og en kulturel sammenhæng, men er det etisk forsvarligt, at den enkelte nyfødte dreng udsættes for et uomgørligt kropsligt indgreb af hensyn til denne samhörighed?

Tatovering og piercing: Hvordan skal samfundet som fællesskab balancere mellem på den ene side unges individuelle frihed til at udtrykke sig og eksperimentere med deres identitet, og på den anden side at drage omsorg for, at unge ikke volder ubodelig skade på deres kroppe eller fremtidige livsmuligheder?

DE UNGE

Det er børn og teenagere, som disse spørgsmål især berører. Det er dem, de voksne kan bestemme over. Derfor valgte Det Etiske Råd i samarbejde med Børnerådet at lægge debatten om "mærker for livet" ud i grundskolen ved hjælp af et undervisningsmateriale knyttet til projektet "Etisk Forum for Unge".

“Det Etiske Råd går efter dilemmaer. Når der både er noget godt og noget skidt i en bestemt handling, kræver det, at vi snakker om den. Derfor er Etisk Forum for Unge et demokratiprojekt – fordi nerven i demokratiet er samtalen”.

Peder Agger
Det Etiske Råds formand

ETISK FORUM FOR UNGE

Etisk Forum for Unge er et undervisnings- og demokratiprojekt, som Det Etiske Råd har tilrettelagt for grundskolen hvert andet år siden 2001. Omtrent 25.000 elever stifter hver gang bekendtskab med projektet, som altid har et aktuelt emne inden for Det Etiske Råds arbejdsområde. Rådet udvikler et undervisningsmateriale, som er klar til brug i skolerne i efteråret. Herefter indstiller klasserne elever til deltagelse i Etisk Forum for Unge. Det Etiske Råd udvælger 17 af de indstillede, som mødes i to dage for at debattere og tage stilling til emnet.

POLITISKE EFTERDØNNINGER

Børnerådets og Det Etiske Råds lancering af debatten om “mærker for livet” har haft politisk effekt. Efter en fælles konference om emnet i 2007, sendte de to råd i februar 2008 et fælles brev til ministeren for sundhed og forebyggelse, Jakob Axel Nielsen. Deri opfordres ministeren til at overveje indførelse af aldersgrænser for de mest indgribende piercinger samt via lovgivning at fastsætte rammer for piercing- og tatoveringsvirksomhed, blandt andet med krav til hygiejne. I april 2008 fremsatte medlemmer af Folketinget forslag (B109) til folketingsbeslutning om forbud mod piercing af børn og

unge. Et flertal i Folketingets Retsudvalg, som har behandlet forslaget efter dets førstebehandling, har i september 2008 opfordret regeringen til at tage initiativ til en autorisationsordning for piercere og tatovører.

MÆRKER FOR LIVET

TATOVERING, PIERCING OG OMSKÆRING
DET ETISKE RÅD, MAJ 2008

Det mener de unge

Efter to dages debat i januar 2009 offentliggjorde de 17 deltagere i Etisk Forum for Unge følgende holdninger:

- Et flertal mener, at *intimpieringer* skal være forbudt under 18 år.
- Et flertal mener, det bør være lovligt at *tatovere* sig overalt på kroppen, når man er fyldt 18 år.
- Et flertal mener, det offentlige bør anbefale relevante forældre en symbolsk form for *omskæring*, som ikke indebærer, at den yderste del af for huden skæres væk.

“Jeg mener ikke, at forældrene skal have ret til at udøve deres religionsfrihed på barnet. Børnene skal selv have ret til at vælge senere i livet. Det er et indgreb på kroppen, som man ikke helt ved, hvad har af konsekvenser. Desuden bliver man mærket af en religion for livet – et mærke som man ikke senere i livet kan komme af med igen, hvis man hellere vil tilhøre en anden religion”

Arendse Andersen,
deltager i Etisk Forum for Unge '09,
til Kristeligt Dagblad februar 2009

A photograph showing two men in a clinical or laboratory setting. One man, wearing a white lab coat and glasses, is lying down with his head tilted back. The other man, wearing a dark jacket and glasses, stands over him, looking down with a focused expression. The background includes a white wall and a black stand with a camera or light fixture.

**MENNESKE,
MASKINE OG DYR**
- kroppen som artsgrænse

Kroppen markerer vores tilhørsforhold til mennesket som art. Men også denne biologiske grænse udfordres: Folketingets politikere bad i 2008 Rådet om at arrangere en konference om forskning i kimærer: blandinger af dyr og mennesker. Og måske er grænsen mellem menneske og maskine heller ikke fast. Det diskuterede Rådet i biografer over hele landet i sammenhæng med dokumentarfilmen "Mechanical Love" af Phie Ambo.

GRÆNSEN MELLE M ENNESKE OG DYR - KIMÆRER

Folkevalgte politikere skal beslutte, hvordan lovgivning skal afstikke rammerne for forskning og teknologi, der påvirker samfundslivet. Derfor bad Folketingets Sundhedsudvalg og Udvalget vedrørende Det Ethiske Råd i 2008 Rådet om at holde en åben konference på Christiansborg – en konference, der skulle hjælpe politikerne med viden og refleksion om nye biologiske forskningsmetoder, der indebærer skabelsen af såkaldte kimærer, det vil sige blandingsvæsner mellem menneske og dyr. Konferencens oplægsholdere gav grundig viden om kimæreforskningen og dens perspektiver for sygdomsbehandling af fx sklerose og parkinsons sygdom. Men politikerne og forskerne fik også til opgave at overveje, om kimæreforskningen giver en reel grobund for fantasier om den mulige skabelse af voksne individer, der i udseende og adfærd er blandinger mellem menneske og bestemte andre dyr (eksempelvis aber).

Konferencen blev arrangeret af Det Ethiske Råd, Det Dyreetiske Råd og Nordisk Komité for Bioetik. Konferencen var en opfølgning på redegørelsen "Mand eller mus – etiske aspekter ved kimæreforskningen", som Det Ethiske Råd udgav sammen med Det Dyreetiske Råd i 2007.

Lovgivningen i Danmark afspejler vores kulturs syn på fx mennesker og dyr som væsner, der kan behandles vidt forskelligt: vi spiser dyr, og ikke mennesker; dyr bruges til farlige og dødbringende medicinske forsøg, det gør man ikke med mennesker.

Blandingsvæsner mellem menneske og dyr kan på den baggrund rejse to typer af problemer, og det gælder, selv hvis væsnet består af et lille antal celler: 1) Hvis det er uklart, om cellerne skal klassificeres som noget menneskeligt eller noget dyreagtigt, så er det principielt uklart, hvad man ifølge lovgivningen må bruge cellerne eller væsnet til: 2) Hvor går den etiske grænse for, hvilken type af blandingsvæsen, man kan tillade sig at skabe – set ud fra hensyn til samfundets normer og det skabte væsen selv?

"What are the fears here?

The fears are that transferring human stem cells may lead to the emergence of uniquely human psychological functions in animal chimaeras, or creating embryos that contain even a very small amount of animal DNA may undermine the humanness of the human embryo and as a result diminish its dignity".

Göran Hermerén
Formand for European Group on Ethics

"Jeg mener ikke, kimæreforskningen undergraver samfundets normer i forhold til at skelne mellem dyr og mennesker. En regulering af kimæreforskning bør afspejle hensynet til at undgå regulær lidelse hos dyr og mennesker - reguleringen bør ikke afspejle, at vi tænker på kimæreforskningen som undergravede for vores begreber. Vi kan ikke motivere et forbud mod omfattende blandinger af dyr og mennesker på celleniveau i laboratoriet ved at sige, at dette i sig selv bringer vores civilisation i fare".

Klemens Kappel
Tidligere medlem af Det Ethiske Råd

"Vi bliver nødt til at gøre os omhu med at overveje, hvilke misbrugsmuligheder, de her ny teknologier har - for det er den eneste måde, hvorpå vi kan bruge vores fornuft til at forebygge sådan nogle misbrug. Man kan for eksempel forestille sig en alternativ zoologisk have - hvis den teknologiske mulighed er der, vil økonomisk indbringende ting også opstå. Det her er måske fantasier, men politikerne er nødt til at spørge, om kimæreforskningen giver sådanne fantasier ben at gå på".

Klavs Birkholm
Medlem af Det Ethiske Råd

ROBOTTER I BIOGRAFEN

I EFTERÅRET 2007 lancerede Det Etske Råd det multimedie website homoartefakt.dk – om etiske aspekter af teknologier, der sammenkobler menneske og maskine. Websitet blev platform for en omfattende folkelig debat i form af en foredrags-turné til 18 vidt forskellige fora over det ganske land - fra Brønderslev til Åbenrå og fra København til Lemvig.

Debatten blandt interesserede borgere fortsatte i foråret 2008. Her gik Det Etske Råds homoartefakt.dk hånd i hånd med Phie Ambo og hendes dokumentarfilm "Mechanical Love", og sammen flyttede de forsamlingshusets debat ind i biografens mørke - i København, Kolding, Gladsaxe, Århus og flere andre steder. Efter visning af filmen var der debat med publikum. Filmens "Mechanical Love" skildrer udviklingen af følelsesmæssige relationer mellem menneske og maskine. Filmens hovedpersoner - robotsælen Paro, der kan bruges som kæledyr og især kan forbedre humøret hos ældre demente, og den japanske robotingeniør Ishiguro, der er ved at udvikle en tro maskinel kopi af sig selv.

Debatarrangementerne i biografene viste, at holdningsmæssig debat forløses fremragende gennem fælles oplevelse. Dokumentarfilmen fremstiller relationen mellem menneske og maskine på en registrerende, undrende, poetisk og humoristisk måde. Den eksemplificerer etiske spørgsmål uden at pege for tydeligt på dem, og det fungerede netop som et godt oplæg til, at den efterfølgende debat kunne tage mere direkte fat om etikken.

Etikken blev der taget fat om i debatter mellem dokumentarfilmens instruktør, Phie Ambo, og medlem af Det Etske Råd, Klavs Birkholm. Ved flere forevisninger var der desuden indbudt eksperter i robotteknologi og kunstig intelligens - fx i samarbejdet med Robocluster på Cafébiografen i Odense (Robocluster er en brancheforening for robotteknologi).

HOMOARTEFAKT.DK

DET ETISKE RÅDS MULTIMEDIELLE WEBSITE OM TEKNOLOGIER, DER SAMMENSMELTER MENNESKE OG MASKINE.

RUGEMODERSKAB

- *kroppen til låns*

I Danmark må en rugemor ikke modtage betaling for sin ydelse. Det betyder i praksis, at rugemoderskab i Danmark kun sker mellem søstre og mellem nære venner, hvor den ene part vederlagsfrit ønsker at hjælpe den anden part med at bringe et barn til verden. Det Ethiske Råd har i 2008 anbefalet, at kommercielle rugemoderskaber fortsat skal være ulovlige.

REGNBUEFAMILIER

Rugemoderskab er blot én af flere alternative måder at sætte børn i verden på. Som følge af reagensglasbefrugtning og insemination af sæd fra en donor er der i forvejen mulighed for mange varianter over temaet "far, mor og børn", fx mor, far, donorfar og børn eller mor, mor, donorfar og børn. Regnbuefamilier er de blevet døbt – en farverig diversitet som er et supplement til den traditionelle kernefamilie.

Rugemødre kan hjælpe kvinder, som af fysiologiske grunde ikke selv kan gennemføre en graviditet. Med kunstig befrugtning kan man endda sørge for, at barnet er genetisk fuldt beslægtet med det par, der skal opfostre barnet: den sociale mors æg befrugtes i petriskål med den sociale fars sæd, hvorefter det befrugtede æg sættes op i rugemoderens livmoder.

Denne proces resulterer så i far, mor og barn – og barnet fødes af en rugemor. Hvad er der egentligt galt med det? En central bekymring for Det Ethiske Råd er, at det er umuligt at se bort fra den følelsesmæssige binding til barnet, der opstår for den kvinde, der gennemfører graviditeten. Hvad vil det betyde for kvinden og for det barn, der måske skal leve i en familie med en 'konkurrerende' mor?

Dét er en vigtig pointe for Det Ethiske Råd, og derfor er de fleste medlemmer af Det Ethiske Råd skeptiske over for enhver form for rugemoderskab. Men et enkelt medlem af Rådet, Rikke Bagger Jørgensen, mener alligevel, at lovgivningen burde lempes, sådan at kunstig befrugtning til en rugemoder tillades, hvor der er tale om et par bestående af en fertil mand og en kvinde, der selv producerer æg, men ikke er i stand til at bære barnet under graviditeten.

Rikke Bagger Jørgensen mener, at genuin godgørelse netop indebærer, at den godgørende part er villig til at klare nogle strabadser og løbe risici for at hjælpe den kvinde, der ikke kan gennemføre en graviditet. Derudover mener hun ikke, der er nogen speciel risiko for, at familieformen og denne måde at komme til verden på vil gå ud over barnets tarv.

IMOD BETALING AF RUGEMØDRE

I Det Ethiske Råd er der derimod fuld enighed om, at kommercielle rugemoderskaber er etisk uacceptable. Efter Rådets opfattelse er det uvægerligt sådan, at kommercielle aftaler om rugemoderskab vil bringe fosteret og moderen ind i en brugsorienteret betragtningsmåde.

En accept af kommercielle aftaler om rugemoderskab kan være med til at underminere det forhold, at forældre forventes at tage imod barnet og give det kærlighed og omsorg uafhængigt af, hvilke egenskaber det har. Således har der fra USA været flere eksempler på, at par, som har bestilt et barn, ikke ville have det efter fødslen, fordi barnet ikke indfrie deres forventninger.

DET ETISKE RÅDS ANBEFALINGER OM RUGEMODERSKAB

- Kommercielle aftaler om rugemoderskab – her og i udlandet – bør være forbudte.
- Det skal ikke være tilladt at annoncere efter rugemødre.
- En rugemor bør ikke kunne tvinges til at aflevere sit barn med henvisning til en aftale om rugemoderskab.
- Overdragelse af forældremyndighed bør kun finde sted, hvis det skønnes at være i barnets tarv.

Regler for rugemoderskab i Danmark

1. Det er forbudt for læger at udføre kunstig befrugtning i forbindelse med en aftale mellem to parter om rugemoderskab. Derfor kan en rugemor ikke få opsat et befrugtet æg fra den kvinde, der ønsker at modtage barnet.
2. Kommercielle aftaler om rugemoderskab er forbudte. Det betyder, at rugemoderen ikke må tjene penge på sin ydelse.
3. Det er forbudt at yde eller modtage hjælp mellem "en kvinde og en anden, der ønsker, at kvinden skal føde et barn til denne" (adoptionslovens §§ 33 og 34). Dette betyder også, at annoncering efter rugemødre er forbudt.
4. Dansk lov udelukker altså mellemandsvirksomhed, kunstig befrugtning og betaling i forbindelse med rugemoderskab. Det betyder, at loven kun åbner mulighed for rugemoderskaber, hvor der er en nær, typisk familiemæssig tilknytning mellem de to kvinder; og desuden, hvor rugemoderen er genetisk ophav til barnet.

OVERSIGT OVER DET ETISKE RÅDS AKTIVITETER 2008

Læs mere på www.etiskraad.dk

UDTALELSER

Udtalelse vedr. livstestamenter (7. januar 2008)

Udtalelse vedr. tatoveringer og piercinger (28. februar 2008), se side 12.

Udtalelse om rugemødre (21. maj 2008), se side 19.

Udtalelse om Etiske problemer ved transgene, humaniserede dyr (5. november 2008)

REDEGØRELSER

Organdonation – etiske overvejelser og anbefalinger (18. december 2008), se side 6.

UNDERVISNING OG DEBAT

Debatarrangementer sammen med filmen Mechanical Love (februar og marts 2008), se side 17.

Blog om cyborgs og robotter (9. april 2008)

“Mærker for livet”, undervisningsmateriale til Etisk Forum for Unge (3. juni 2008). Se side 12.

Den Etiske Udfordring, dilemmaspil til facebook (1. juli 2008), se side 23.

Undervisningswebsite til gymnasiets tværfaglige forløb (28. august) se side 23.

92 foredrag om etik – afholdt af Rådets medlemmer landet over.

KONFERENCER

Kimæreforskning – etik og reguleringsbehov (5. november 2008), se side 15.

HØRINGSSVAR

Høringssvar vedr. ændring af sundhedsloven (25. februar 2008)

Høringssvar til Høring over forslag til lov om ændring af lov om apoteksvirksomhed og sundhedsloven (7. oktober 2008)

Høringssvar - synopsis til miljøtilstandsrapporten - Natur og Miljø 2009 (7. oktober 2008)

Høringssvar – høring over udkast til bekendtgørelse om medicinsk udstyr og bekendtgørelse om aktivt, implantabelt medicinsk udstyr (20. november 2008)

Høring over udkast til forslag til lov om ændring af sundhedsloven vedrørende udvidelse af patient-sikkerhedsordningen (20. november 2008)

ETIK I CYBERSPACE

“Websitet gør det nødvendigt at arbejde tværfagligt. I biologi kan man se på, hvordan man gør inden for bioteknikkerne. I dansktimerne kan man diskutere, hvorfor man gør det – altså etikken i det”. Mia, 3.b på Egedal Gymnasium

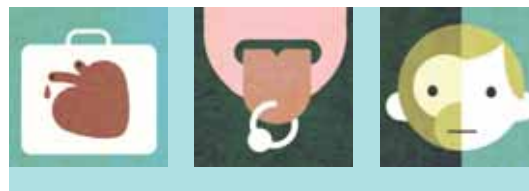
ETIK OG LIVETS BYGGEKLODSE - ET WEBSITE FOR GYMNASIET

Er det i orden at udvikle nye behandlingsformer, hvis det indebærer, at befrugtede menneskelige æg ødelægges i forbindelse med forskningen? Er det okay at sætte hjerneceller fra mennesker ind i hjernen på et musefoster, fordi vi gerne vil vide mere om cellers udvikling? Er det en god idé at udvikle bittemå censorer, der kan sættes ind i vores kredsløb og dagligt fortælle os, om vi spiser det rigtige eller er ved at blive syge?

I august 2008 fik gymnasieelever i Danmark god anledning til at tumle med sådanne spørgsmål, da Det Etske Råd lancerede undervisningswebsitet 'Etik og Livets Byggeklodser'. Siden da har 9000 gymnasieelever diskuteret etik og bioteknologi på baggrund af grundige indføringer i naturfaglige, filosofiske og samfundsfaglige aspekter – aspekter af en stadig mere påtrængende samfundsdebat om

forholdet mellem teknologiske muligheder og etiske værdier.

Websitet Etik og Livets Byggeklodser er særligt velegnet til gymnasieskolens tværfaglige forløb – de såkaldte AT-forløb. Websitet behandler fem bioteknologier ud fra naturfaglige og etiske vinkler, nemlig: genteknologi, kloning, stamceller, kimærer og nanoteknologi. Det er planen at opdatere websitet med nye emner – blandt andet etik og nye fødevareteknologier i 2009.

DEN ETISKE UDFORDRING - PÅ FACEBOOK

2008 blev året, hvor det online sociale netværk facebook kom på alles læber. 2008 blev året, hvor facebook blev folkeeje i Danmark: antallet af brugere voksede fra 610.000 til 1,7 millioner brugere. 2008 blev også året, hvor Det Etske Råd tilbød brugere af det sociale netværk at give sig i kast med

at reflektere over og tale sammen om væsentlige ting.

Brugere af facebook kender de såkaldte applikationer: spil og julelege, hvor man kan fortælle hinanden om sine interesser eller for sjov finde ud af, hvilken farve, hvilken bil eller hvilket grundstof i Det Periodiske System ens personlighed svarer til. Men i juli 2008 kom der en applikation med lidt mere alvor fra Det Etske Råd: *Den Etske Udfordring*.

Den Etske Udfordring er et dilemmaspil, en leg om alvorlige emner. Det tager gennemsnitligt 15 minutter at gennemføre spillet, hvor brugeren bliver bedt om at tage stilling til etiske dilemmaer inden for kunstig befrugtning, biocensorer, organdonation og meget mere. Herefter giver spillet et omtrentligt billede af brugerens 'etiske profil': I hvor høj grad er han fællesskabsorienteret, pligtorienteret, planlægger eller liberal? Brugeren kan sammenligne sin profil med vennerne på facebook, der også har taget Den Etske Udfordring – og så kan diskussionen begynde!

Du finder Den Etske Udfordring på www.denetiskeudfordring.dk. Primo 2009 har 15.000 danskere taget imod Den Etske Udfordring på facebook.

Medlemmer af Det Ethiske Råd 2008

Det Ethiske Råd er et uafhængigt råd, der skal rådgive politikerne og skabe offentlig debat om etiske spørgsmål i forbindelse med nye bioteknologier, der berører mennesker, natur, miljø og fødevarer.

Rådet består af 17 medlemmer, som er udpeget af en række ministerier og Folketingets Udvalg vedrørende Det Ethiske Råd.

PEDER AGGER

Cand. scient.

Formand for Det Ethiske Råd

Peder Agger er født 1940 og er professor ved Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring på Roskilde Universitet. Han beskæftiger sig med miljøplanlægning og naturbeskyttelse. Han er ved siden af Det Ethiske Råd engageret i Planfagligt Udvalg og forretningsudvalget i Danmarks Naturfredningsforening og har tidligere siddet i blandt andre Det Økologiske Råd og Naturrådet.

JON ANDERSEN

Cand. jur.

Jon Andersen er født 1947 og er kommitteret hos Folketingets Ombudsmand. Her

beskæftiger han sig med sager, der har EU-retlige aspekter og sager, der har at gøre med tortur og nedværdigende behandling. Jon Andersen har undervist i mange år ved Københavns Universitet og er forfatter til flere lærebøger om forvaltningsret.

KLAVS BIRKHOLM

Journalist

Klavs Birkholm er født 1947 og arbejder selvstændigt som foredragsholder, underviser og samfundsdebattør. Han beskæftiger sig særligt med natursyn, menneskesyn og folkestyrets idé og historie. Igennem mange år var Klavs Birkholm radiovært på P1's "Agenda", og han har været højskoleforstander og redaktør, blandt andet ved Dagbladet Information.

BIRTE BOELT

Cand. agro.

Birte Boelt er født 1960 og er forskningsleder ved Institut for Genetik og Bioteknologi på Aarhus Universitet. Hun arbejder med forskning i fødevarer, jordbrugsproduktion og miljø. Birte Boelt sidder desuden i en række udvalg inden for fødevarerområdet – blandt andet det EU-baserede "Plants for the Future".

NIELS JØRGEN CAPPELØRN

Dr.phil. et theol. h.c.

Niels Jørgen Cappelørn er født 1945 og er direktør for Søren Kierkegaard Forskningscentret ved Københavns Universitet.

ELISABETH DONS CHRISTENSEN

Cand. mag og cand. theol.

Elisabeth Dons Christensen er født 1944 og er biskop i Ribe Stift. Som biskop administrerer hun Folkekirkens forhold inden for Ribe Stift. Hun fører bla. tilsyn med præsternes forkyndelse ved gudstjenestebesøg. Elisabeth Dons Christensen har tidligere fungeret som gymnasielærer og er formand for Ribe Katedralskole.

GUNNA CHRISTIANSEN

Dr. med.

Gunna Christiansen er født 1940 og er professor og institutleder ved Institut for Medicinsk Mikrobiologi og Immunologi på Aarhus Universitet. Hun forsker i mikroorganismers molekylære biologi og har

arbejdet med gensplejsning siden 1980. Gunna Christiansen er engageret i en række forskningsnetværk og er medejer af en biotekvirksomhed.

LOTTE HVAS

Dr. med.

Næstformand i Det Etliske Råd.

Lotte Hvas er født 1954 og er praktiserende læge samt tilknyttet Forskningsenheden for Almen Praksis ved Københavns Universitet. Som forsker og debattør interesserer Lotte Hvas sig specielt for forebyggelsens etik, screening og fosterdiagnostik. Lotte Hvas forsvarede i 2008 doktorafhandlingen: "Medicin til raske - en syg ide? Medikalisering og risikotænkning i almen praksis belyst ved kvinders overgangsalder".

LENE JENSEN

Cand. polit.

Lene Jensen er født 1964 og er direktør i Danmarks Bløderforening og i Sjældne Diagnoser. Her arbejder hun for, at mennesker med blødersygdomme og andre sjældne sygdomme får samme muligheder som andre i samfundet. Lene Jensen har 1996-2002 været næstformand for Socialdemokratiet samt medlem af Folketinget fra 2001 - 2006.

THOMAS G. JENSEN

Dr. med.

Thomas G. Jensen er født 1961 og er professor i Medicinsk Genetik ved Aarhus Universitet. Han arbejder med genterapi og stamcelleforskning - og han er derud-

over en flittig foredragsholder og debattør af bioetiske emner. Thomas G. Jensen er formand for Dansk Selskab for Medicinsk Genetik og medlem af Nordisk Bioetik Komite.

RIKKE BAGGER JØRGENSEN

Ph.d.

Rikke Bagger Jørgensen er født 1950 og er seniorforsker ved Risøvs Forskningscenter for Vedvarende Energi. Hun forsker i klimaforandringernes effekter på biodiversitet og planteproduktion. Rikke Bagger Jørgensen er medlem af Nordisk Bioetik Komité og sidder i bestyrelsen for Center for Bioetik og Risikovurdering.

MORTEN KVIST

Cand. theol.

Morten Kvist er født 1955 og er præst ved Herning og Gjellerup Valgmenigheder. Ved siden af sit virke som præst er Morten Kvist debattør med fokus på religiøse og etiske emner. Han har været forstander for Askov Højskole samt redaktør af Højskolebladet. Han er desuden formand for Udsatterrådet i Herning Kommune.

PEDER MOURITSEN

Landmandsuddannet

Peder Mouritzen er født 1957 og ejer et landbrug, der producerer mælk fra 320 køer, opfæder 180 tyrekalve og op til 15.000 slagtesvin årligt. Peder Mouritzen

er beskæftiget med erhvervs- og virksomhedspolitik og er engageret i en række erhvervsforeninger og er formand for Landsforeningen af Danske Mælkeproducenter.

ELSEBETH GERNER NIELSEN

Cand. rer. soc.

Elsebeth Gerner Nielsen er født 1960 og er rektor for Designskolen Kolding. Hun har gennem sin karriere beskæftiget sig med kultur og folkeoplysning. Hun var medlem af Folketinget for Radikale Venstre fra 1994 til 2007, og fra 1997 til 2001 var hun kulturminister.

BIRTHE SKAARUP

Regnskabsuddannet og tidl. selvstændigt erhvervsdrivende.

Birthe Skaarup er født 1939 og er forhenværende medlem af Folketinget valgt ind i 1998 og formand for Folketingets Sundhedsudvalg fra 2001 – 2007. Birthe Skaarup har således stor erfaring med den parlamentariske proces især på sundhedsområdet.

KARIN VERLAND

Læge

Karin Verland er født 1958 og var indtil februar 2009 administrerende direktør for Pfizer Danmark. Karin Verland har haft en række ledende stillinger indenfor medicinalvirksomheder og virksomheder,

der laver udstyr til hospitaler. Hun har været formand for Lægemiddelindustriforeningen og sidder i en række bestyrelser i dansk erhvervsliv.

PETER ØHRSTRØM

Dr. scient.

Peter Øhrstrøm er født 1949 og er professor i informationsvidenskab ved Aalborg Universitet. Hans forskning omfatter emner som tidsbegrebet, logik og etik. Peter Øhrstrøm sidder i repræsentantskabet for Teknologirådet og har i en årrække siddet i den regionale videnskabetiske komité i Aalborg.

Det Etske Råd

Årsberetning 2008

Udgivet af Det Etske Råd 2009

ISBN: 978-87-91112-82-9

Udarbejdet af

Thomas Laursen og Lise Wied Kirkegaard

Grafisk tilrettelægning

Oktan, Peter Waldorph

Foto

Colourbox og Jesper Møller-Fink

Tryk

Schultz

Publikationen kan bestilles på Det Etske Råds
hjemmeside: www.etiskraad.dk

Tilskud til foredrag

Det Etske Råd giver støtte til afholdelse af debatskabende arrangementer om etik. I 2008 blev der landet over holdt 46 foredrag om etiske emner med støtte fra Det Etske Råd – om alt fra "livshjælp og dødshjælp" til "det kunstige menneske". Det er helt forskellige fora og initiativer, der nyder godt af foredragene, således i 2008 fx: Silkeborg Højskole, Brønderslev Amatørscene, Gunnestrup Kirke og mange flere.

Nyhedsbrev

Det Etske Råd udsender hver måned et nyhedsbrev om bioteknologi og bioetik. Nyhedsbrevet indeholder korte omtaler af de væsentligste nyheder inden for forskning, lovgivning, politiske beslutninger samt etiske diskussioner internationalt og i Danmark. Nyhedsbrevets indhold er vel-sorteret og bygger på fagligt anerkendte kilder, og det er derfor velegnet til den læser, der ønsker pålidelig og saglig information om bioteknologi og bioetik. Man kan tilmelde sig på www.etiskraad.dk.

DET ETISKE RÅD

Ravnsborggade 2-4, 4. sal

2200 København N

Tlf.: 35 37 58 33

E-mail: info@etiskraad.dk

www.etiskraad.dk